

KULTÚRNE ŠPECIFICKÁ LEXIKA V PREKLADĚ

Mgr. Ľudmila Adamová

Ľudmila Adamová je internou doktorandkou na Katedre translatológie Filozofickej fakulty UKF v Nitre. V centre jej akademického záujmu stojí komparatívna lingvistika a preklad. V rámci svojej vedeckej činnosti sa venuje skúmaniu štylistických aspektov prekladu, pričom svoju pozornosť sústreďuje na preklady súčasných slovenských diel do angličtiny. Okrem toho sa aktívne venuje prekladaniu z anglického do slovenského jazyka a naopak.

1 ÚVOD

Literatúra sa ako neoddeliteľná súčasť kultúry každého národa stáva v procese prekladu reprezentantom východiskovej kultúry a zároveň aj médiom sprostredkujúcim informácie a fakty, ktoré môžu byť pre cieľového čitateľa nové a doposiaľ nepoznané. Prekladateľská prax a rozličné výskumy v oblasti translatológie potvrdzujú, že sa to týka predovšetkým prekladu diel medzi kultúrami vzdialenými či už z hľadiska ich pôvodu, histórie, vývoja, tradícií, reálií, ale aj lokalizácie, čo je výsledkom dynamicky sa rozvíjajúcej migrácie obyvateľstva a stále viac sa presadzujúceho multikulturalizmu. No platí to aj v prípade prekladu diel z tzv. málo rozšírených jazykov, ktorých počet výrazne zaostáva v porovnaní s počtom diel preložených z najrozšírenejších jazykov, čo je zväčša dôvodom (nie však ospravedlnením), prečo im dosiaľ nebola venovaná dostatočná pozornosť.

2 PREKLAD AKO INTERKULTÚRNA KOMUNIKÁCIA

Kultúra každého národa, chápaná ako súhrn duchovných a materiálnych hodnôt vytvorených a vytváraných ľudstvom v celej jeho histórii (Kačala a kol., 2003, s. 282), sa bezprostredne odráža aj v jeho jazyku: „Jazyk a kultúra majú spoločné to, že sú to spoločenské fenomény založené na spoločenských konvenciách a tvoria komplex navzájom sa podmieňujúcich väzieb. Zároveň však majú aj celý rad odlišností. Za najdôležitejšiu považujeme fakt, že jazyk je inštrumentálny systém na vyjadrenie myšlienkových obsahov, zatiaľ čo kultúra nie je výrazivom, ale samotným výrazom, t.j. obsahom, ktorý sa sprostredkúva pomocou jazyka“ (Gromová – Múglová, 2005, s. 17). Pojem *kultúra* zahŕňa širokú škálu prvkov. Patria k nim jednak výsledky ľudskej spoločnosti v oblasti vedy, umenia a spoločenského života, ako aj súbor materiálnych hodnôt vytvorený výrobnou činnosťou, skúsenosťami, nástrojmi či technikou (Petráčková – Kraus a kol., 1997, s. 526).

Ako je známe, v procese prekladu dochádza k stretu dvoch kultúr, pričom práve rozdiel medzi kultúrou vysielajúceho prostredia a kultúrou prijímajúceho prostredia zvyšuje napätie medzi originálom a prekladom. Tejto problematike sa venoval J. M. Lotman, ktorý na vyjadrenie spomenutého napätia používa semiotickú opozíciu „svoje“ – „cudzie“. Zatiaľ čo pod *vnútorným prostredím* rozumieme kultúrny kód príjemcu (*svoje, domáce*), pod *vonkajším prostredím* chápeme identifikáciu faktov za hranicou vnútorného prostredia (*cudzie*) (Gromová, 2003, s. 54). Preložené dielo sa stáva súčasťou literatúry cieľového jazyka, pričom plní obdobné kultúrne funkcie ako dielo domáce, no na druhej strane má aj svoju špecifickú poznávaciu hodnotu, t.j. informuje nás o origináli a o východiskovej kultúre ako takej. Informatívna funkcia prekladu je tým výraznejšia, čím vzdialenejšia je nám kultúra predlohy.

3 KULTÚRNE ŠPECIFICKÁ LEXIKA V PREKLADE

Každý text obsahuje spoločenské a kultúrne reálie, ktorých zrozumiteľnosť determinujú geografické a historické momenty, rozdiel medzi časom originálu a časom prekladu a najmä kultúrna pripravenosť tých, ktorým je preklad určený. Zachovanie národných zvláštností diela teda v prvom rade závisí od cieľového čitateľa a od miery jeho predpokladanej informovanosti o východiskovej kultúre. Práve prekladateľ môže prostredníctvom svojho prekladu zvyšovať informovanosť domácich čitateľov o cudzej kultúre, a tým vytvoriť cestu aj pre ďalšie preklady z daného jazyka (Levý, 1983, s. 97), čo sa ukazuje ako obzvlášť aktuálne práve v súvislosti s prekladmi slovenských diel do cudzích jazykov. Z hľadiska komparatívnej lingvisticko-translatologickej analýzy teda môžeme na jednej strane hovoriť o existencii tzv. jazykových univerzálií, teda prvkov spoločných pre oba a v niektorých prípadoch aj viaceré jazyky. No na druhej strane nesmieme zabúdať na existenciu bezekvivalentnej lexiky zahŕňajúcu jazykové prostriedky, ktorých ekvivalenty v cieľovom jazyku absentujú. V ideálnom modeli translačného procesu dochádza k funkčnému nahrádzaniu jednotiek východiskového jazyka ich ekvivalentmi v jazyku cieľovom.

Vzhľadom na spomenuté trendy v translatológii však v súčasnosti prekladatelia čoraz častejšie narážajú na prekážky spojené s existenciou tzv. bezekvivalentnej lexiky. Z hľadiska chápania prekladu ako reprodukčno-modifikačného aktu, v ktorom modifikácia reprezentuje rôzne typy posunov vyvolaných pôsobením prekladu v odlišnej komunikačnej situácii v porovnaní s originálom, sa sústreďme práve na tieto prípady. Zhodnotíme použitie prekladateľských metód a postupov v prípadoch, keď interkultúrna komunikácia v translačnom procese naráža na prekážky vyplývajúce z existencie lexiky, ktorá bezprostredne odráža reálie určitého národného spoločenstva a viaže sa na informačné pozadie príslušníkov východiskovej kultúry, no v cieľovej kultúre nemá zodpovedajúce ekvivalenty. Ide teda o prvky kultúrneho kódu realizované v téme originálu.

„Na úrovni povrchovej štruktúry textu predstavujú reálie tzv. bezekvivalentné lexikálne jednotky. Prekódovanie reálií sa uskutočňuje ako realizácia semiotickej osi „svoje“ - „cudzie“, naturalizácia – exotizácia, modernizácia – historizácia textu. Z neoddeliteľnosti denotačného a konotačného aspektu významu lexikálnej jednotky od kontextového faktoru (zblížovanie, príp. vzd'ľovanie kultúrnych kontextov) vyplýva dynamický problém bezekvivalentnosti, ktorý podlieha časovému faktoru komunikácie“ (Popovič, 1983, s. 193). Ako je zrejmé z uvedeného citátu, pri preklade kultúrne špecifických prvkov vystupujú do popredia dve opozitné dvojice semiotických operácií. Na jednej strane ide o kontrast medzi exotizáciou a naturalizáciou, zatiaľ čo pri zohľadnení časového faktoru balansuje prekladateľ na osi modernizácia – historizácia. Exotizácia zahŕňa preferenciu prvkov typických pre kultúru originálu, ktoré sú neraz nové a neznáme pre cieľového príjemcu. Prekladateľovou snahou je priblížiť sa prostredníctvom prekladu ku kontextu autora pôvodiny a jeho príjemcu, čo sa bezprostredne odráža v tematickej rovine diela, následkom čoho je jazyková transpozícia tematických faktov v texte prekladu (Popovič, 1983, s. 217). Naturalizácia naopak znamená vzd'ľovanie sa od predlohy a nahrádzanie cudzích prvkov domácimi. Pri analýze a komparácii všetkých príkladov sme však dbali na to, že predmetom nášho záujmu nie je len samotný text originálu, ale ideové a estetické hodnoty, ktoré obsahuje a ktoré prostredníctvom prekladu sprostredkúva cieľovému čitateľovi.

„Podstata problému pri reprodukcii špecificky národných prvkov je v tom, že nositeľmi významu sa stávajú prostriedky tesne spojené s jazykom a kultúrou originálu, a preto ich komunikatívna zložka je v novom prostredí oslabená. Tesná spätosť s cudzím prostredím im na druhej strane dodáva hodnotu koloritovú, stávajú sa nositeľmi dobovej a národnej špecifickosti. Treba mať na pamäti, že vo vzťahu k týmto prvkom dochádza k rozporu medzi literatúrou pôvodnou a preloženou. V pôvodnej literatúre, ktorá sa tematicky zaoberá cudzou

krajinou (či už ide i literatúru vecnú, publicistickú alebo umeleckú), mávajú tieto exotické prvky spravidla funkciu koloritovú – dokresľujú životné prostredie a vytvárajú "atmosféru" (Vilikovský, 1984, s. 132). Ako sme už spomenuli, problematika prekladu tzv. bezekvivalentnej lexiky bezprostredne súvisí s existenciou reálií, t.j. poznatkov a údajov o živote a kultúre istého spoločenstva v istom období a zvyčajne (nie je to však podmienkou) aj na istom geograficky vyčlenenom území. Podrobnú klasifikáciu týchto kultúrne podmienených prvkov ponúka Peter Newmark v diele *A Textbook of Translation* (1995), ktorý ich rozčleňuje do nasledovných kategórií:

- a) Ekológia: pomenovania fauny, flóry, meteorologických úkazov, zemského povrchu;
- b) Materiálna kultúra (artefakty): gastronómia, oblečenie, obydlia a územnosprávne celky;
- c) Sociálna oblasť: zamestnanie a voľnočasové aktivity;
- d) Organizácie, tradície, aktivity, postupy a pojmy z oblasti politiky, administratívy, náboženstva a umenia;
- e) Gestá a zvyky.

Pre samotného prekladateľa je nevyhnutnosťou, aby sa oboznámil s reáliami prostredia a kultúry, z ktorej originálny text pochádza, aby mohol ich obraz rekonštruovať v cieľovom jazyku. Ide o bezprostrednú podmienku vyplývajúcu z existencie rozdielov medzi jazykovým materiálom východiskového a cieľového jazyka, no zároveň aj súvisiacu s nemožnosťou úplnej významovej zhody medzi jazykmi či medzi estetickými hodnotami výrazov. Vzhľadom na túto skutočnosť nemožno jazykové prostriedky východiskového jazyka mechanicky zamieňať za prostriedky jazyka cieľového. Dôležité je mať na pamäti tiež skutočnosť, že: „... autor pôvodného diela vychádza zo stavu literárneho kontextu (tradícia, formálne postupy, vplyvy iných literatúr) vo svojom veku a koncipuje komunikát tak, aby vyvolal istý účinok u prijímateľa, s ktorým ho spája spoločný život, materiálna i duchovná kultúra. Prekladateľ však adresuje svoj text prijímateľovi v inej kultúre, ktorá je determinovaná odlišnou spoločenskou realitou a jej literárny kontext sa neraz líši od pôvodného“ (Vilikovský, 1984, s. 59). V prekladateľskom procese však v tejto súvislosti vystupuje do popredia otázka zachovania národnej i historickej špecifickosti originálu, ktorá sa prejavuje nielen v jazykovej oblasti, ale aj vo forme a obsahu diela.

4 LAKÚNY – BIELE MIESTA V PREKLADĚ

Mnohé z prvkov obsiahnutých v klasifikácii Petra Newmarka však v dôsledku silnej spätosti s kultúrou východiskového jazyka nemajú svoje prekladové ekvivalenty. V takýchto prípadoch môžeme hovoriť o existencii tzv. lakún, t.j. prostriedkov (lexikálnych, gramatických, ale aj formálnych), ktorých ekvivalent v cieľovom jazyku prekladu absentuje. Často sa to týka prekladu frazeologizmov, gastronómie, titulov a oslovení, územnosprávnych jednotiek ako aj rozdielov vyplývajúcich z odlišných právnych systémov. Znáмым je aj príklad s problematickým prekladom farieb, modrej a zelenej, z jazykov, ktoré tieto dve odlišné farby pomenúvajú jedným slovom (Horálek, 2004, s. 158). Tento problém sa však netýka len roviny lexikálnej, ale aj morfolologickej. Ide napríklad o prípady jazykov, v ktorých nie sú rozdiely v prirodzenom rode, t.j. mužskom a ženskom, vyjadrované rozdielmi v tvaroch slovesa, a preto anglická veta *I went home* môže byť prekladaná do slovenčiny *Išla som domov* alebo *Išiel som domov* v závislosti od kontextu a komunikačnej situácie. Podobne je to aj s problematikou prekladania vykania a tykania do angličtiny, kedy v záujme zachovania príznaku formálnosti, resp. neformálnosti prehovorov musí prekladateľ siahnuť po iných prostriedkoch, napr. rôzne formy oslovenia.

Jedným zo spôsobov, ako možno riešiť problematiku prekladu bezekvivalentnej lexiky, sú transferenčné postupy, ktoré sú neraz spojené aj s transkripciou a štylistickým kalkovaním

v preklade, t.j. preberaním hotových, vypracovaných výrazových schém z originálu do prekladu, v jazyku ktorého zvyčajne chýbajú (Popovič, 1983, s. 192). Preberanie slov spolu s kalkovaním patrí k najproduktívnejším spôsobom obohacovania a rozširovania slovnjej zásoby slovenčiny a možno ho použiť len vtedy, keď je lexikálna jednotka nositeľom významu typického pre historické prostredie originálu, pričom sa neraz zachováva vo svojej pôvodnej podobe. Jej význam by nebolo možné vyjadriť prostriedkami domáceho jazyka, a preto ho môžu trvalo obohatiť (Levý, 1983, s. 119). V prípade slovenčiny to už platí oddávna, pričom jej slovná zásoba je pomerne pestrá a jej prísady majú neraz exotický pôvod, napr. *lalia*, *oáza*, *eben* v Egypte; *kašmír*, *kuli*, *pagoda* v Indii; *maces*, *manna* v hebrejčine; *kimono*, *samuraj* a *saké* v Japonsku; *čardáš*, *guláš* a *tarhoňa* v Maďarsku; *kanasta*, *kastanety*, *gitara* v Španielsku; *loggia* či *rizoto* v Taliansku; *kaviár*, *kindžal* či *čakan* v Turecku. Z angličtiny boli do slovenčiny prebraté slová ako *interview*, *gentleman*, *šortky*, *botel* a z indiánskych jazykov napríklad *kaučuk*, *kakaovník*, *čokoláda* a *tabak*. Aj napriek cudziemu pôvodu uvedených lexém pri niektorých z nich dnes nepociťujeme príznak cudzosti výrazne, pretože sa stali stabilnou súčasťou slovného fondu nášho jazyka. Celkovo možno konštatovať, že slovenčina dnes obsahuje prevzaté slová z viac ako tridsiatich jazykov, pričom v súčasnosti prevažujú najmä anglicizmy a amerikanizmy. Za slovenčinou však angličtina v ničom nezaostáva, práve naopak. Ide o jeden z jazykov s najvyšším podielom prebratých slov. Okrem tých tradičných ako latinčina, gréčtina a francúzština, z ktorých angličtina preberala najviac, sem možno zaradiť aj taliančinu (*opera*, *piano*, *pizza*, *spaghetti*), holandsčinu (*skipper*, *cruise*, *duffel*), maďarčinu (*paprika*), ruštinu (*samovar*, *matryoshka*), ba dokonca aj slovenčinu (*fujara*).

Podľa Jirího Levého (1983) je možné o preklade v pravom zmysle slova hovoriť len v oblasti všeobecného, teda pri rýdzo pojmovom výraze, napr. odborná terminológia, ktorá priamo nezávisí od jazyka a historického kontextu. Vtedy možno nájsť jednoznačný ekvivalent, zatiaľ čo v oblasti zvláštneho, t.j. pri tesnej závislosti na jazykovom materiáli a dobovom alebo národnom prostredí, dochádza k substitúcii alebo k transkripcii. Pokiaľ je významovo alebo formálne zvláštny prvok zároveň aj nositeľom všeobecného významu, nie je možné ho zachovať, no na druhej strane je možné sprostredkovať jeho význam a to pomocou substitúcie, ktorá sa uplatňuje napr. pri preklade mien, napr. James – Diego – Jakub, ako aj pri preklade pozdravov, prezývok, formúl spoločenského styku, ktoré sa v záujme komunikatívnosti nahrádzajú funkčne zodpovedajúcimi domácimi výrazmi (Vilíkovský, 1984, s. 125). To isté platí o preklade frazeologických spojení, porekadiel a prísloví, mier a váh, onomatopoeje alebo pri preklade dialektu.

Obzvlášť závažným sa javil práve posledný spomenutý prípad. Pri preklade nárečia typického pre nejakú jazykovú oblasť východiskovej kultúry nie je možné preniesť, resp. zachovať toto nárečie v texte cieľového jazyka. Jediným možným riešením je siahnuť pri preklade po regionálne bezpríznakových lexikálnych prvkoch, ktoré sú spoločné pre niekoľko nárečí, a preto ich čitatelia nevnímajú ako špecifické jazykové prostriedky charakteristické pre istý kraj (Levý, 1983, s. 126).

Substitúciu možno vo všeobecnosti definovať ako: „... prípady, keď jazykové prostriedky originálu či opisované javy nemajú v cieľovom jazyku priame ekvivalenty, alebo keď sa funkcia a výrazová hodnota ekvivalentu líši od originálu“ (Vilíkovský, 1984, s. 118). Ak sa má zámer pôvodného autora pretlmočiť bez informačného šumu, prekladateľ niekedy musí obetovať reáliu zrozumiteľnosti textu (nahrádza ju povedzme metaforou alebo opisom). Do popredia sa teda dostávajú substitučné riešenia, ktoré sa často uplatňujú aj pri preklade jednotiek mier a váh, pri jednotkách meny, pri pozdravoch, osloveniach a podobne (Kot, 1996). Táto prekladateľská metóda je pre prekladateľa mnohokrát jediným východiskom z núdze, a to najmä v prípadoch, keď preklad nie je možný v dôsledku tesnej závislosti umeleckého prostriedku na jazyku alebo na cudzích historických skutočnostiach. Ideálom je

preto dosiahnuť významovú zrozumiteľnosť, no zároveň aj navodiť atmosféru cudzieho prostredia, t.j. preklad nadobúda koloritovú funkciu. V procese translácie totiž nie je prioritou zachovať všetky jednotlivosti, ide skôr o vzbudenie dojmu či ilúzie, pričom je potrebné zachovávať len tie špecifické prvky, ktoré môže čitateľ cieľového textu pociťovať ako charakteristické pre cudzie prostredie. V prípade výrazov, pre ktoré nemá cieľový jazyk ekvivalenty a ktoré v prekladovom texte nemajú schopnosť vyvolať ilúziu cudzieho prostredia, môže dôjsť k nahrádzaniu týchto prvkov domácimi bezpríznačnými a neutrálnymi prostriedkami, ktoré nie sú tesne a jednoznačne späté s cieľovou kultúrou (Levý, 1983, s. 122). Ďalším spôsobom, veľmi blízkym k substitúcií, je adaptácia, ktorá sa neraz uplatňuje práve pri jedinečných a zvláštnych momentoch v diele, či už ide o miestne alebo dobové narážky ako aj vlastné mená. Pri tejto prekladateľskej stratégii je ale potrebné dbať na jej mieru a rozsah, ktorá by za žiadnych okolností nemala viesť k obsahovým či významovým zmenám.

Pri preklade kultúrne špecifických prvkov, ktorých ekvivalenty v cieľovom jazyku absentujú, prekladatelia neraz siahajú po explikácii, či už vo forme poznámky pod čiarou, alebo v podobe vnútornej vysvetlivky. Explikovanie v preklade predstavuje druh individuálneho posunu, pri ktorom dochádza k nahrádzaniu implicitnosti výrazu explicitnosťou, neraz spojeného s uprednostňovaním viacslovného vyjadrenia namiesto jednoslovného výrazu, ktorého cieľom je zvýšiť operatívnu a komunikatívnu prekladu (Popovič, 1983, s. 200). Použitie vnútrotextovej alebo mimotextovej explikácie v zásade ovplyvňujú tri faktory: 1. snaha o zachovanie výrazového koloritu, 2. výrazová zrozumiteľnosť, 3. plynulosť recepcie (Gromová, 2000, s. 49). Poznámky pod čiarou však nie sú vždy v umeleckom texte žiaduce, pretože dochádza k narušeniu obsahovej a formálnej integrity diela tým, že sa významová jednotka vysúva do edičného aparátu, mimo dielo, ktorého je organickou súčasťou. Aj to je dôvodom, prečo sa v podobných prípadoch uplatňuje skôr vnútorná vysvetlivka, ktorej použitie súvisí so snahou o zachovanie ekvivalentnej konkretizácie (Levý, 1983, s. 124). Okrem toho na typ a rozsah použitia explikácie bezprostredne vplýva aj prekladová tradícia prijímajúcej kultúry. Napríklad v slovenskej prekladovej škole v 70. a 80. rokoch 20. storočia prevládala tendencia minimálneho využívania mimotextovej explikácie, pričom sa preferovali skôr vnútrotextové vysvetlivky vkomponované do textu, ktoré nenarúšali plynulosť recepcie (Gromová, 2000, s. 49).

5 BEZEKVIVALENTNÁ LEXIKA V PREKLADĚ PIŠŤANKOVHO ROMÁNU *RIVERS OF BABYLON*

Peter Pišťanek knižne debutoval v roku 1991 dielom *Rivers of Babylon*, ktoré ako jedno z prvých reagovalo na novovzniknuté pomery v mladej rozvíjajúcej sa krajine. Román hneď po vydaní vzbudil veľký záujem predovšetkým v dôsledku výberu veľmi špecifického románového prostredia, rozsiahleho a v slovenskej literatúre doposiaľ nevídaného využitia expresívneho slovníka ako aj osobitého humoru, ktorý sprevádza Pišťankovo naturalistické rozprávanie (Čúzy a kol., 2006, s. 155). Kým čitateľská verejnosť prijala dielo pomerne priaznivo, názor literárnej kritiky nebol homogénny. Jedna skupina vyzdvihovala údernosť a originalitu diela (Gális, 2003, s. 85), iní v ňom nevideli nič viac ako insitné umenie (Chrobáková, 1992, s. 75).

Na pozadí revolučných zmien z roku 1989 vytvoril Pišťanek parodický príbeh o bezohľadnom postupe jednotlivca k moci, čím nepriamo kritizoval negatívne javy súčasnej spoločnosti. Dej situoval do hotela Ambassador a jeho okolia, pričom autor v románe vykresľuje miestami až kruto pravdivý obraz bratislavského „polosveta“ (Horecký, 1993, s. 119). Ján Horecký ocenil predovšetkým výstižné zachytenie tohto prostredia pomocou jazyka a autorovu dôvernú znalosť „hovorenej podoby“ bratislavskej slovenčiny (Horecký, 1993, s.

122). Stretávame sa teda s dielom, ktoré jazykovo i tematicky vychádza z prostredia s osobitnými kultúrno-spoločenskými tradíciami, čo sa bezprostredne odráža v jeho lexike. Román je úzko naviazaný na východiskovú kultúru a je bohatý na mnohé, pre ňu príznačné kultúrne špecifické lexémy. V tejto súvislosti možno z hľadiska translačného procesu konštatovať, že dôraz sa kladie na interkultúrnu kompetenciu prekladateľa ako kultúrneho mediátora, ktorého úlohou je narúšať nielen jazykové, ale aj kultúrne bariéry (Gromová – Múglová, 2005, s. 57). Práve v dôsledku silnej spätosti istých lexikálnych jednotiek so slovenskou kultúrou a obdobím, v ktorom sa dej odohráva, sa toto dielo javí ako vhodný materiál na komparatívnu analýzu postupov a stratégií použitých v procese prekladu bezekvivalentných lexém, pre ktoré často neexistujú zodpovedajúce ekvivalenty v angličtine: „V niektorých prípadoch prekladateľ pracuje s výrazom, pre ktorý z mimolingvistických dôvodov neexistuje ekvivalent, pretože „tá vec“, alebo ten pojem neexistujú v tej druhej civilizácii (problém bezekvivalentnej lexiky). Prekladateľ musí čeliť úlohe reprodukovať obrazy reality cieľovej kultúry (Sanchez Presa, 2007, s. 326).

Komparatívna analýza slovenského originálu a anglického prekladu ukázala, že substitúcia, t.j. funkčná náhrada nepreložiteľných výrazových prvkov prvkami s približne rovnakou výrazovou hodnotou, sa v prípade románu *Rivers of Babylon* uplatňuje najčastejšie. Ako príklad možno uviesť hneď niekoľko lexém, napr.: *bývalý eštebák* (Pišťanek, 2003, s. 211) - *ex-State Security* (Pišťanek, 2007, s. 165), *the former secret policeman* (Pišťanek, 2007, s. 204); *konšpiračná vila* (Pišťanek, 2003, s. 161) - *a safehouse* (Pišťanek, 2007, s. 127); *anton* (Pišťanek, 2003, s. 25) - *a police van* (Pišťanek, 2007, s. 20); *veksel* (Pišťanek, 2003, s. 24) - *money changing* (Pišťanek, 2007, s. 20); *vekslák* (Pišťanek, 2003, s. 117) - *a black-market currency dealer* (Pišťanek, 2007, s. 93), *the money dealer* (Pišťanek, 2007, s. 132);); *vyvekslovať* (Pišťanek, 2003, s. 137) - *to Exchange* (Pišťanek, 2007, s. 109).

V uvedených príkladoch dochádza k nahrádzaniu kultúrnej a dobovo špecifických reálií neutrálnymi, resp. štylisticky bezpríznačovými ekvivalentmi cieľového jazyka, pričom uvedené prvky v preklade strácajú svoju koloritovú funkciu. Okrem substitúcie prekladateľ neraz siahol po explikácii. Ako príklad možno uviesť hovorový výraz *bony* (Pišťanek, 2003, s. 199), označujúci poukážky istej peňažnej hodnoty slúžiace na kúpu tovaru, ktorý prekladateľ preložil pomocou explikácie ako *foreign currency vouchers* (Pišťanek, 2007, s.157).

Vzhľadom na prísne kontroly zo strany vládnej moci a rozličné obmedzenia spojené s existenciou širokej škály tzv. nedostatkového, resp. podpultového tovaru, boli neodmysliteľnou súčasťou doby pred rokom 1989 aj špecifické obchody. Názvy ako *Tuzex*, *Kožatex*, *Prior* či *Tatrapasáž* sa na dokreslenie dobového koloritu objavujú aj v diele *Rivers of Babylon*. Pri prevode týchto lexikálnych jednotiek do angličtiny prekladateľ postupoval rôzne. Niekedy ich názvy substituoval neutralizujúcim opisom, napr. *Kožatex* (Pišťanek, 2003, s. 11) - *a leather goods shop* (Pišťanek, 2007, s. 9); v iných prípadoch ponechal pôvodný názov v podobe kalku, ktorý pre lepšiu komunikatívnosť textu vzhľadom na cieľového príjemcu doplnil o explikáciu, napr.: *Tuzex* (Pišťanek, 2003, s. 196) - *Tuzex, the foreign-currency store* (Pišťanek, 2007, s. 155). Rozmanitosť použitých prekladateľských postupov sa potvrdzuje aj pri názve *Tatrapasáž* (Pišťanek, 2003, s. 25), ktorého preklad vznikol kombináciou kalkovania a vnútrotextovej explikácie *the Tatra Mall* (Pišťanek, 2007, s. 21). Okrem toho sa vyskytli prípady eliminácie, kedy sa pomenovanie obchodu *Prior* v preklade úplne vytráca.

V súvislosti s explikáciou, ktorá popri substitúcií bola najčastejšou metódou, po ktorej Peter Petro siahol, považujeme za dôležité spomenúť, že prekladateľ sa nevyhol ani mimotextovej explikácii, keďže zaradil na začiatok anglickej verzie románu stručný komentár, v ktorom približuje časové a priestorové lokalizovanie deja, ako aj spoločensko-politické pozadie príbehu, vrátane stručnej identifikácie postáv spolu s fonetickou transkripciou ich mien, ako

aj komentár objasňujúci hodnotu používanej peňažnej meny. Aj touto formou sa prekladateľ snažil priblížiť k cieľovému čitateľovi a zároveň zvýšiť komunikatívnosť prekladu.

6 ZÁVER

Preklad kultúrne špecifických lexém nepochybne predstavuje zaujímavú oblasť translatologického výskumu. Otázka (ne)možnosti prekladu istých jazykových prostriedkov úzko viazaných na východiskovú kultúru a jazyk originálu ešte naliehavejšie rezonuje v kontexte pokusov o preklad diel z tzv. málo rozšírených jazykov do najrozšírenejších jazykov, kde práve v dôsledku nízkeho počtu preložených diel a v tomto smere relatívne veľkej „vzdialenosti“ kultúr možno predpokladať nižšiu informovanosť cieľového čitateľa o reáliách východiskovej kultúry. Táto skutočnosť zároveň kladie vysoké nároky na interkultúrnu kompetenciu prekladateľa ako interkultúrneho mediátora.

Pri prekladaní v zásade dominujú tri translačné metódy: transferencia, substitúcia a explikácia, pri uplatňovaní ktorých nesmieme zabúdať, že tvorivosť prekladateľa sa neobmedzuje len na lexiku v podobe tvorby neologizmov či na preberanie exotizmov, ale pracuje aj so štylistickými hodnotami, pričom primárnym cieľom naďalej zostáva zachovanie štylistických vlastností originálu v texte cieľového jazyka.

Výskumným materiálom pre komparatívnu analýzu originálu a prekladu bol Pišťankov román *Rivers of Babylon*, ktorého špecifikum tkvie práve v silnej spätosti istých lexikálnych jednotiek so slovenskou kultúrou a obdobím, v ktorom je situovaný dej. Môžeme teda hovoriť o kolorite a jedinečnosti výrazu, ktoré sú z tohto pohľadu dominantnými príznakmi analyzovaných lexikálnych jednotiek.

Pri preklade tzv. bezekvivalentnej lexiky v skúmanom prozaickom diele dominovala substitúcia a explikácia. Mnohé lexémy špecificky spojené s kultúro-spoločenskými podmienkami, v ktorých sa príbeh odohráva, boli v preklade nahradené bezpríznačnými alebo hovorovými výrazmi, čo viedlo k čiastočnej simplifikácii výrazových vlastností originálu. Na jednej strane to bezprostredne spôsobilo stratu koloritu a jedinečnosti výrazu, no na druhej strane je potrebné brať do úvahy skutočnosť, že mnohé z lexém použitých v origináli už aj dnešní slovenskí čitatelia pociťujú ako historizmy a archaizmy, napr. *bony, marky, šilasy, eštébáci, ŠtB, konšpiračná vila*, pričom v dobe vzniku diela boli tieto výrazy vysoko aktuálne a tvorili súčasť aktívnej slovnej zásoby. To je dôvodom, prečo nesmieme zabúdať ani na časový faktor v recepcii a preklade diela, z hľadiska ktorého prekladateľovo nahrádzanie kultúrne a dobovo špecifických prostriedkov hovorovými a neraz aj neutrálnymi lexémami cieľového jazyka možno považovať za krok smerom k aktualizácii textu a k jeho dobovej a hodnotovej univerzálnosti.

Literatúra

- GROMOVÁ, E. 2000. *Kapitoly z úvodu do prekladateľstva I*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 100 s. ISBN 80-8050-359-1.
- GROMOVÁ, E. – MŮGLOVÁ, D. 2005. *Kultúra – Interkulturalita – Translácia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 102 s. ISBN 80-8050-946-8.
- HORÁLEK, K. 2004. *Co je nepřeložitelné*. In : Antologie teorie uměleckého překladu. Výběr z prací českých a slovenských autorů. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, s. 156 - 159. ISBN 80-7042-667-5.
- HORECKÝ, J. 1993. *Jazykový obraz bratislavského polosveta*. In: Kultúra slova, 27, č. 4, s. 119 – 122.
- KAČALA, J. a kol. 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

- Lakúny: biele miesta na jazykovej mape*. In: Prekladateľské služby z/do anglického jazyka. Mgr. Ivana Krekáňová. [online]. [cit: 2012-1-10]. Dostupné na internete: <<http://ivanakrekanova.sk/index.php/translatopia/93-lakuny-biele-miesta-na-jazykovej-mape>>.
- LEVÝ, J. 1983. *Umění překladu*. Praha: Panorama, 400 s.
- MISTRÍK, J. 2002. *Lingvistický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 294 s. ISBN 80-08-02704-5.
- NEWMARK, P. 1999. *A Textbook of Translation*. New York: Phoenix Elt, 292 s. ISBN 0-13-912593-0.
- PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J. a kol. 1997. *Akademický slovník cudzích slov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 991 s. ISBN 80-08-02054-7.
- POPOVIČ, A. a kol. 1983. *Originál - preklad*. Bratislava : Tatran, 368 s.
- RUŽIČKOVÁ, E. 1983. *Slovenčina s úsmevom*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 72 s.
- ŠMATLÁK, M.: *Ráč je keď...* . In: Domino fórum. [online] 23.4.-30.4.1998 [cit. 2012 – 15-01]. Dostupné na internete: <<http://www.webdesign.sk/rivers/riverssk/copisu.htm>>.
- SANCHEZ PRESA, M. 2007. *Problémy pri prekladaní slovenských reálií do španielskeho jazyka v oblasti cestovného ruchu*. In: Preklad a kultúra 2. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, s. 325 - 327. ISBN 978-80-8094-233-5.
- Translation statistics*. In: Conseil Européen des Associations de Traducteurs Littéraires. [online]. [cit: 2012-1-10]. Dostupné na internete: <<http://www.ceatl.eu/current-situation/translation-statistics/>>.
- VILIKOVSKÝ, J. 1984. *Preklad ako tvorba*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 240 s.

Pramene:

- PIŠŤANEK, P. 2003. *Rivers of Babylon*. Levice: Koloman Kertész Bagala, člen L.C.A. PublishersGroup 2003, 330 s. ISBN 80-89129-16-1.
- PIŠŤANEK, P. 2007. *Rivers of Babylon*. Londýn: Garnett Press 2007, 259 s. ISBN 978-0-9535878-4-1.

Resumé

Literature as an essential part of every culture becomes its representative in the process of translation. Its informative function is relevant especially in relation to translation from less frequently translated languages and, as a result, to translation of culturally-loaded words. The aim of the article is to conduct a research into the translation of Slovak culturally-loaded lexis into English on the basis of Peter Petro's English translation of the Slovak novel *Rivers of Babylon* by Peter Pišťanek. The results of the research reveal a predominance of stylistic substitution and explication that led to a partial simplification of the stylistic value of the original text.

Mgr. Ľudmila Adamová
Katedra translatológie FF UKF
Štefánikova 67
949 74 Nitra
ludmila.adamova@gmail.com